

## ДНЕВНИКЪТ НА СТРАШИМИР КРИНЧЕВ \*

Славчо Иванов

### ИНТЕРЕСНА СТАТИСТИКА

7 април

Направете една проста статистика по излезлите досега драми и трагедии и вий ще видите, че мъжете превишават неимоверно повече жените: на всеки 19 мъже се падат 4 жени. Ужасно несъответствие! Ако се осланяме на драматурзите, ний рискуваме да си съставим много невярно понятие за количественото отношение на двата пола. Даже би трябвало да се усъним в съществуването на моногамната форма на брака . . . В такъв случай би трябвало да се усъним и в приказките за подчиненото положение на жените, тъй като рядкото нещо се цени твърде много. А в драмите и трагедиите жените се намират толкова рядко! Лоши статистици са това драматурзите!

Можем да направим и друго заключение, също много логично.

Жените слабо фигурират в произведенията на драматурзите. Види се, поради голямата им стойност. Би трябвало да заключим, че 4 жени ще се равняват на 19 мъже, или че достойнствата на жените са 5 пъти повече от ония на мъжете, та затуй драматурзите турят неразумно и от двата пола . . . Инак няма да има никакво равновесие между силата на едните и другите.

А такова заключение (че една жена струва колкото 5 мъже) ще има поне туй полезно последиствие, че ще докарва до нови изследвания по въпроса за умствените способности на жената.

В такъв случай ний сме убедени, че мъжовите способности ще се развият много скоро, а женските ще регресират, тъй като само мъжете ще се заемат с подобни изучавания, защото е в техен интерес да докажат, че техният мозък никак не е 5 пъти по-малък от женския. Самите жени също ще си гледат интересите и няма да се заемат с подобни статистики — това нещо ще намали умствените им способности.

В днешно време учението за неспособността на жените им принася полза, тъй като ги кара да се заинтересуват от науката (и по такъв начин да развият умствените си способности).

Къде е в такъв случай границата между полезното и вредното? Или и това са измислици на човешкия ум! . . .

\* \* \*

. . . Вземам Шекспира и Хауптмана. Какъв контраст! В първия жените са само няколко, но затуй всички мъже-герои се въртят около тях. Макар и малко, но те образуват център на вселената. Тяхното количество никак не съответствува на качеството. У Хауптмана обратно виждаме, че макар жените да имат много действащи роли, но тяхното участие става все по-пасивно и главно те не са вече център на вселената. Как да се обясни този факт?

\* Продължение. Първата част от дневника на Страшимир Кринчев бе публикувана в кн. 8/1977 г. на сп. „Литературна мисъл“.

Струва ми се, че огромната роля на жените у Шекспира трябва да се отдаде на ринарския дух на средните векове. Любовта тогава е „играела“ (?) главна и определяща роля в живота на тогав. общество. . . . Днес участието на жените в обществения живот расте. Но любовта престава да бъде главен фактор в историческия прогрес на . . . отделните лица и отстъпва място на други фактори.

9 април

Има едни звезди, за които учените казват, че макар да са изчезнали преди хиляди години, но ний продължаваме да ги виждаме. Има хора, за които казват, че живеят, тъй като ходят, ядят и спят като всички, но които в същност отдавна са умрели. Това са живи мъртъвци. Смъртта на звездите ний не виждаме, тъй като са много далече. Смъртта на такива човеди също остава незабелязана, тъй като те са покрити с дебел пласт от лицемерие, фалш и лъжа. Нима е възможно да видим смъртта на другите, когато самите сме мъртви.

10 април

Колко е прав Горки, като казва, че хората би били по-добри и силни, ако се заселеха близо нейде до морето. Варненци живеят наблизко до морето, но то е за тях terra incognita.

Ах, вие бихте обикнали това море повече, ако ви наджаскаха в него, хубавичко да се окъпете, да почувствувате отблизо неговите майчини милувки, щом не искате да знаете въздушните му целувки. Сред търговските компании съдържателите на кораби тоже обичат морето. И как ог обичат! Царете често си правят по него своите разходки. Но какво научават те от него. Нещо хубаво? Нещо чисто и възвишено — не, те и от небесната чистота вадят кал, кал. А държавата — също по своему — обича морето. Едно време венецианските дожове се жевели за Адриатическото море и в знак на вяруност му хвърляли своя диамантен пръстен в неговите недра от своите царски палати. Какво хвърлят днешните заместници на дожовете, когато те искат да влязат в споразумение или съюз с морето? Те хвърлят камъни и кал, строят пристанища. Най-после те хвърлят своите експерименти в него. Но величественото море няма да се оцапа и омърси. Вий му пращате кораби, препълнени със стоки и хора. В тези кораби има жито, което излиза от ръцете на гладните, за да нахрани ситите и охолните. В тях има войници млади, що вий пращате да се бият с негрите, индийците или най-сетне даже с чудовищните зверове на бразилските гори — за да ви завладеят нови колонии, нови страни. Вий изпращате в тях свободни негри за Америка или Африка. Робството било премахнато! А какво са тия стотици хиляди работници, които всяка година напушат своето отечество! Това е много по-безчовечно робство, отколкото онова на негрите. Децата на културния свят остават роби на собствения си баща, на собствения си творец. Английските капиталисти преди един век търгуваха с роби, но те бяха измъкнати из африканските гори и пустини, сега техните роби са изтръгнати из собствената. Днес тя изпъжда своите деца — тя не ги пренася на собствени разноски поне, както правеше с робите-негри. Същите тия кораби изпращат мисионери, за да култивират дива Азия и Африка, да правят техните обитатели последователи на Христа. И още колко много кал се носи по тебе, море . . .

Но ти няма да ги търсиш повече, нали. Нали ти ще погълнеш един ден тия кораби, що разпаят толкова мизерия и кал, толкова ненаказани престъпления и нещастия? Тия пристанища, що спират свободния ти бяг, ти ще ги разрушиш. Ти не си вече тъй мирно, както беше преди един век. Как страшно бучат твоите вълни и как всеки ден се усилва твоят глас, що вика за отмъщение! Аз ще ти стана съюзник, море, в тая грандиозна, разрушителна работа. Ще извадя от тебе образи, сили и високи идеи, които ще дадат нещо ново на света. Ти няма да ми откажеш, нали?

Как неусетно аз извличам из недрата на това гигантско море стотици образи и идеи. И незабелязано, аз ги скривам дълбоко в моята душа също тъй, както престъпникът скрива откраднатите вещи в някое кюше на своя килер или другаде — на безопасно място. В неговия лов понякога се случват ненужни вещи, както и в моя — ненужни, глупави идеи и образи. Кра-



децът, както и аз тука, се съгласяваме: ний не унищожаваме ненужното, а го оставяме невредимо. Зер може да се намери някой не толкова възискателен човек, който да се нуждае от същата вещ и да я открадне: зер има и хора с претенции на творческа мисъл, които ще правят капитал от същите тия идеи и образи, които аз съм стъпкал и счел за негодни.

На своите образи и идеи — откраднати от морето, единичното ми богатство, аз не се радвам като капиталист на своите милиони, а както детето на намерените цветя в полето. То бърза да ги потопи в чашата с вода, за да не увяхнат, да не изгубят своя аромат. Аз също бързам . . .

Кой може купи това, което е скрито у мене, което в безсънни нощи е родила моята фантазия? Аз няма да продавам тия свои богатства. Един ден аз ще ги раздам на хората.

Детето, що събира цветя от полето, също постъпва много безмилостно: то оголва полето. Вий умъртвявате хората и живота. Аз оживявам морската стихия, правя я да говори, да говори на вас даже, но чрез моите уста.

10 април

С хората аз не обичам твърде много да говоря. Но затуй колко по-добре се разбирам с мъртвата природа. Тя ми е често най-добрият съветник . . . Книгите имат съвсем друго значение: те ми са учители — добри или лоши — това зависи от техните качества. Природата всякога ми е добър приятел . . .

\* \* \*

. . . Градинарят засяваше фиданки на чиста и сочна земя. Той вършеше своята работа тъй грижливо, щото младите дръвчета даваха големи надежди. Как внимателно очистваше той почвата от камъни и плевели и редовно поливаше всяко утро младите фиданки! И как той беше убеден, че те ще се разрастват във високи стройни акации!

\* \* \*

Минаха се няколко години, но дръвчетата не пораснаха. Много от тях изсъхнаха, омърлушиха се. Останалите останаха недоразвити. И чудеше се нещастният градинар: защо фиданките не пораснаха, когато той положи толкова усилия за тяхното отглеждане? Но не можеше да си отговори.

А причината за туй беше, че дръвчетата бяха засети твърде нагъсто едно до друго. Те имат нужда от по-широк простор и повече почва. Фиданките, почвата, оплождането бяха отлични. Но те не бяха достатъчни: на дръвчетата беше нужна повече свобода и повече почва, която да им дава хранителни материали.

Градинарят изтръгна изсъхналите дръвчета и в скоро време останалите се развиха в големи и пищни акации, които радваха своя стопанин, даваха хубава сянка и красяха градината.

1 май 1903 г.

В историята има твърде много поучителни и интересни неща.<sup>1</sup> Вий сте чували за старите християни. Христовото учение са разпространявали най-напред между рибарите, отхвърлените и бедни хора. В Рим телата на Христовите последователи, намазани с катран и запалени, светеха на царските дворци вместо факли. Телата изгаряха, но учението, идеите, които пълнеха главите на горките мъченици, не можаха да бъдат изгорени. Великите идеи са безсмъртни.

Християните, отритнати и презрени, смятани за вагабонти размирици, които унищожаваха общественото благоустройство и ред, отиваха в планинските пещери, наречени катакомби, освободени от надзора на богатите и силните, се предаваха на тихи молитви и уединен живот. В тези скривалища тяхната вяра растеше, тяхното учение се облагородяваше и подигаеше. Силните на деня смятаха, че те са безвредни — пусти и празни мечтатели, отречени от света. Те не

<sup>1</sup> Речта е произнесена на 18. IV. 1903 — по стар стил.

дигаха шум, вършеха своята работа тихо и незабелязано — и в туй обстоятелство владетелите на земните блага виждаха един признак на безсилие. Тяхното мълчание смятаха за тяхна слабост.

Лъжеха се горките . . .

Отритнатите и незначителни пролетарии — бунтовниците и вагабондите — изскочиха от своите катакомби: те бяха станали твърде много, числото им беше пораснало с хиляди — и планинските дупки не можеха да ги събират повече.

Християнството биде възприето. То стана господстваща официална религия.

Така и социализмът — учението на най-потиснатата и онеправдана класа — работнишката, както една стремителна и огромна река, среща в своя вървеж прегради, които трябва да събори.

Но ний не се крием в планински пещери, в катакомби, за да изповядваме своето учение. Ний излизаме на улицата, под открито небе. Символът, лозунгът на социалистическото учение е непримирима, всекидневна борба. Ако като старите християни искахме, ний щяхме да отидем в планинските пещери — не, ний щяхме да останем в нашите къщи и щяхме да кротуваме. Нашата стихия е борбата — ето защо ний излизаме на улицата.

Ний имаме своите катакомби — своите подземни пещери — това са нашите синдикати и организации. В тях ний ковем оръжията на нашата борба. Едно от тия оръжия е празнуването Празника на труда! През цялата година ний сме се борили. Днес празнуваме празника на поробеното човечество.

Граждани, другари,

Ний никога не мислим, че социализмът може да бъде възприет от господстващата класа, от владетелите на богатства, от земните царе! Ний сме против частната собственост, но в този случай казваме, че социализмът е единичката ненакърнена частна собственост на работнишката класа и до днес, когато днешната несправедлива обществена наредба не бъде премахната, никоя друга обществена класа, никоя буржоазията няма да възприеме нашето учение! Както едновременно християнството се изроди, когато стана официална религия, тъй и социалистическото учение например би се изродило, ако се възприемеше от буржоазията. Християнството умря, откакто то биде възприето от царския дворец и силните на деня. Можете ли си допусна, че социализмът — религията на работника — ще бъде възприета от нашите господари? Възможно ли е, щото те да искат своето самоунищожение? Ний не искахме, щото социализмът като християнството да умре и ето защо задържаме го само за нас, работниците. То е нашата ненакърнена частна собственост.

Едновременно християнството искаше щото и царете, и богатите да станат християни. И те станаха. Нашата религия иска щото господарите, владетелите на ония богатства, които ний създаваме, да измрат, да бъдат изтрети от лицето на земята, а не да стават социалисти!

\* \* \*

Граждани, ний сме хора от другия свят, от друга планета, ако щете.

Аз ви говоря, че сме хора на борбата. В не по-малка степен ний сме хора и на мирът. Ний искаме мир, братство между народите. Пролетариатът от целия свят образува едно семейство с еднакви интереси, с един общ дух на солидарност. Една обща връзка съединява нас, всички. Българинът и американският пролетарий са братя, тях ги съединяват братски връзки: единият, както и другият еднакво влагат своята кръв в тежък непосилен труд. Тяхното дело, тяхната солидарност са запечатани с тяхната кръв. Тях ги съединяват кръвни, братски връзки.

За нас граници няма. Нашето отечество е както тука, така и в Америка. Нашата солидарност е неоспорима. Ако ний можехме да се издигнем там нейде високо над земята и да погледнем надолу, навсякъде в Германия, Белгия, Франция, Америка, Япония — ний ще видим, че работниците празнуват своя празник. Ний щяхме да видим милиони хора, въодушевявани от едни и същи мисли, изпълнени от еднаква вяра в правотата на своето дело, със сияещи и светли лица. И ако иммахме по-развит слух, ний щяхме да чуем един и същ вик, едни и същи искания: милиони хора ще викат едновременно: 8 часа работа! Но за жалост между хората има много късогледи, много глухи, които не чуват и не виждат това и отричат, че нещо подобно има.



Никога историята не е виждала нещо подобно.

Но солидарни са не само работниците. Единодушие царува и в средата на буржоазията. В своите вестници, навсякъде, чрез своите наемници учени тя заявява, че работниците са станали много непослушни, много взискателни и капризни: вдетинили се, санким. В хор, единодушно, те осъждат работниците и изпращат своите проклетия по техен адрес. Каква солидарност, какво единодушие! А нас, работниците, това малко ни интересува.

Смятайте, че единодушие царува само тогава, когато се касае за работниците. Във всички други случаи буржоазията чувствава, че нея я разяжда бацилът на несъгласието.

Докогато работниците скрепяват своята солидарност и съгласие със своята кръв, със своя идеал, буржоазията е изгубила вяра в себе си и тя няма доверие в себе си. Белгийската и австрийската или руската и френската буржоазия, за да скрепят своята солидарност, служат си с международни договори и съглашения, контракти и пр. Международните съглашения понякога трябва да се защищават от войската: случва се, че руската буржоазия ще изневери и ще излъже френската и последната ще обяви война като възмездие. Понякога интересите на буржоазията са еднакви, но най-често те са противоположни и тогава край на лъжливите обещания, край на мира и съгласието, на международните съглашения! Равновесието се изгубва и дипломатичните маневри не струват нищо и маската на лицемерието пада. Тъй като всеки гледа своите интереси. Братските връзки между руската и немската буржоазия се разкъсват, външната политика се изменя. Вместо мир — война! Война, защото немските капиталисти, фабрикантите на пушки и патрони трябва да разхарчат туй, що са произвели, трябва да богатееят. За тая цел е нужно пък, щото работниците отново да мрат по полетата, защото тъй диктували интересите на държавата, обществено-националните интереси. Това не е нищо друго освен интересите на властващите, именущите, на владетелите на богатства.

И ето защо на 18 април пролетариатът от целия свят вика:

Долу милитаризма! Да живее братството на народите!

\* \* \*

Нашата солидарност най-ясно изпъква днес.

Ний, българските работници, можем да правим нашите събрания под открито небе, свободно. Конституцията на страната ни позволява това. Но ний не забравяме, че там, зад Черно море, нашите руски другари празнуват своя Първи май, скрити в дупки и подземия, че много от тях ще го празнуват дълги години на заточение в Сибир, в Петропавловската и Шлюсе[бургската] крепост, оковани във вериги. Ний знаем, че там пролетариатът не може да иска 8 часа работа, защото самодържецът на патриката им запушва устата, че казаците стрелят върху им. И ето защо руските другари преди всичко на 1 май викат: Долу самодържавието! Ние, българските работници, питаем същата вражда и ний също викаме: Долу самодържавието! Да! Руската реакция притиска всесветския пролетариат, той крепи европейската буржоазия, българската реакция и ето защо нашият вик има един дълбок смисъл...

\* \* \*

... Ний, българските работници, също имаме особени искания, що предявяваме към нашите господари, към нашата държава. На 1 май ний искаме днес за днес покровителство на труда. Българските патриоти искат да запазят живота на македонското население. С искане нищо не става. Животът на македонското население ще се подобри чрез борба, а най-вече от европейските държави. Ний се борим за покровителство на труда, а това значи покровителство на нашия живот. Ако държавата наказва престъпниците и убийците, крадците и вагабондите, то защо тя не [на]каже нашите господари, защото и те са убийци — убиват нашия живот...

Но ний смятаме, че само с икономическа борба, чрез стачки и прочие ще си подобрим положението. Да, ний ще го подобрим, но няма да го изменим. Ний ще си останем все такива наемни работници-експлоатирани, роби на капитала. Нашата крайна цел е унижението на буржоазната наредба, унищожение на класите. Ето защо ний се образуваме в отделна политическа партия с цел завземане на политическата власт.

Но политическата борба за нас е всякога необходима. 8 часа работен ден може да стане закон само чрез намесата на държавата, на господарите може да им скимне напр. . . .

Но ний също знаем, че държавата не е една безпристрастна фея, някаква благодат. Държавата, колкото и сложна организация да е, в основата си тя е много проста: тя защитава само едни определени интереси. Тя за господарите всякога е майка, а за нас работниците мамеха. Ето защо нашата крайна цел се свежда до завземане на политическата държавна власт. Ний не искаме да унижожим държавата. Това искат анархистите. Ний ще унижожим само буржоазната държава. Злото не е в самата нея. Тя може да послужи за добри цели. И най-добрата работа за човечеството държавата ще извърши, когато премине в ръцете на социалистите, които чрез нея ще създадат едно социалистическо общество. Като извърши този акт на раждане, държавата ще умре, както легендарната жена, която родила един човек бог и умряла.

\* \* \*

8 часа работен ден не е крайна цел. Една реформа, която днешното общество може да ни даде. Но тя няма да ни примири с това общество. Напротив . . . Борбата ни ще се усили. Възванието ни казва, че . . . то приближава нашата крайна цел — Социалната революция! И има голямо значение!

А в идването на социалната революция ний твърдо вярваме, също тъй както и в изгрева на слънцето. Никой не може каза, че след зимата няма да дойде пролет, а после лято. Това е необходимо. Но пролетта не би дошла, ако нямаше слънце. Социалистическото общество не би дошло, ако нямаше борбата на работническата класа. Цялата земя е обгърната от лед. Показва се слънцето и го разтапя, образуват се потоци, реки. Снегът от планината слиза в долината. Земята се готви да посрещне идещото лято. Тя се променя.

Така и в днешно време ний прекарваме една преходна стадия, една пролет, когато старото се разтапя и целият живот се преражда. Сега става разрушаване на старото и създаване на новото. Нашата малка манифестация е един от ония многобройни потоци, които се вливат в голямата река на социалистическото движение. Майката на това движение се намира в Белгия, Германия и Америка. Ний сме потоци, които се вливат в тия големи реки. Но нашата вода е чиста, както и водата на германското движение, колкото и да сме малки. Изворът е един — социализмът.

Прочее нека извикаме заедно с работниците от целия свят тъй силно, щото да ни чуят и нашите другари в Европа, и бъдете уверени, че този вик по-силно ще разклати подпорите на днешното общество, отколкото хиляди картечи.

Да живее Празникът на поробеното човечество, Празникът на бъдещето и на социалната революция!

18 април

Не е нужно човек само да има знания, за да бъде полезен, за да направи самия живот на близките си по-пълн. Трябва хората да знаят тоже кога тяхната светлина, техните знания са пужни на околния свят: *запаленият през деня фенер не принася никаква полза.*

\* \* \*

Вий сте виждали, че хубавите цветя често пъти растат из блатата. Такова цвете е блатното кокиче. То не стои по-долу от горското кокиче. — Така калта често пъти ражда хубавото и прекрасното.

\* \* \*

Защо птиците не възбуждат у мене никакво неприятно усещане, когато ги виждам да хващат невинните рибки, що безгрижно плават из водата? А хората всякога ми възбуждат отвращение, когато настървено се нахвърлят един върху други и по-силният сграбчва и удушава по-слабия.



Хората сами си създават богове и страдат под техните капризи . . .

Източникът на моето недоволство е въвн от мене.

Той се поражда от моето социално, обществено положение. Ужасно, ужасно! Отношенията ми с Бакалов не могат да бъдат свободни и туй то! *Той ми е господар!*

Да, аз трябва да бягам от тука. Непоносимо тежко е това. Да се чувствуваш оскърбен от един човек, когото уважаваш и почиташ, да си принуден да го мразиш — това е много мъчно. О, ако беше един друг човек — кой знае — малко ми значеше. Но Бакалов!!!

Преди всичко аз чувствавам безгранична, дълбока потреба от свобода. Моята личност трябва да бъде свободна, свободна. Нещо невъзможно. Кой ще ми даде тази свобода? Без нея моето развитие се спира. Аз не мога да дам на хората туй, което може да даде един свободен човек. Един роб не може да нищо. Моето робство може би е една илюзия? Твърде е възможно. О, разум твърде лесно разплита гордиевия възел. Ето.

Свободата само тогава е действителна, когато тя е извоювана от личността. От условията на околния живот той не може да се откъсне. Той трябва да завладее тия условия. Много тъмно и твърде ясно.

Аз трябва да престана да мисля за своето робство.

Ето една страница, която струва повече от цели тетради.

*След няколко (през септември 1905) аз ще замина за Европа.* Нямам нито пет пари спесени. Имам 70 лева дълг. А до горната дата аз трябва да намеря пари и ще намеря.

Една малка изповед е необходима . . .

Аз съм уверен, че хората, с които се събирам, на които съобщавам своите мисли, ще сметнат моята постъпка най-малко за абсурдна. И при все това аз не крия нищо от тях. Удивително нещо: до вчера аз живях един регулярен и без сътресения живот. И отведнъж такова странно решение — в Европа! Ами, че това очевидно е невъзможно. Какво ще правя там и как ще отида. Пари нямам. Защо аз не си поставя по-скромни намерения?

Всякога в туй, което се представя невъзможно, недосегаемо, има повече красота и привлекателност, отколкото в дребните мизерни цели, които могат да се достигнат даже без никакво сътресение, а тихичко, незабелявано: Даже защо ми са пари? Ами, че това е излишен разкош. Каква привлекателност ще ще да представлява за мене това пътуване? Абсолютно никаква. Достатъчно е да имам пари за до Виена — това не е твърде мъчно. Там как-как ще си намеря работа и ще мога да отида във Франция. Надежди, мечти! *Страх нямам никакъв: от земното лице няма да изчезна!* Ако всички хора бяха страхливи, то и по железниците надали би имало желаещи да пътуват: нали всяка минута се предоставя възможност, щото тренът да се катурне или да изскочи въвн от релсите? Тази възможност е всякога по-голяма, отколкото възможността, щото аз да изляза въвн от пределите на живота.

Младите хора отиват да следват в странство. Техните бащи са богати и те не рискуват ни как. Ангел-хранител на тия хора е парата. И все пак надали от тях има такива щастливци като мене, надали от тях някой усеща такова блаженство, когато си представя всички приятности и удобства на студенческия живот, както аз пред перспективата на хашлашката мизерия — защото моят ангел-хранител стои неизмеримо далече от мизерната пара, и то е несравнимо по-добър покровител, защитник и утешител.

Този ангел липсва на богатите. Мене ми се струва, че човек ще остане половин, че той не може да стане пълен човек, ако не излезе извън границите на своето отечество.

Аз искам да подишам въздуха на Франция, на Германия и Англия — атмосферата на Варна ще ме задуши. Тука е много тясно. Аз искам, щото моето отечество да бъде целият свят, цялата земя.

И колкото повече трудности срещам на своя път, колкото повече възможността да отида в странство стана една невъзможност, толкова моето желание и страст ще се усилят. Дребните пели пораждат и дребни хора. Трудните високи цели — невъзможни за посредствените хора —

за да се създадат и силни, могъщи характери. По убеждение, аз съм космополит, искам щото и в живота да бъда такъв.

Аз искам да бъда един герой във великата историческа драма, която ще бъде завършена в ХХ в. Искам да бъда един ратник за тържеството на пролетарските идеали. Струва ми се, че не е достатъчно само да се пропият от книжната наука на социализма, да черпя своето въодушевление, своя жар и чувство от книгите. Това чувство аз искам да го изсмуча от самия живот, искам щото връзката ми с великия пролетарски идеал да бъде запечатана със собствените ми страдания. В бурния поток на пролетарския живот аз ще възпитам у себе си чувства, които иначе ще мухлясат, ще изгубят всяка привлекателност.

Казват, че да отидеш в странство трябвало пари и че вън от туй осигурено съществуване (т. е. сигурна работа). А аз казвам само, че тука е нужна решителност, смелост.

Аз донякъде вярвам в предназначението на човека.

Някои обичат осигурения, регулярен живот. Те могат да се примирят със собственото си и наредко се карат с него. В мене доскоро ставаше една генерална битка: борба между наклонностите на моята истинска природа и изискванията на околния морал: в тази борба моята природа излизе победителка. А тази природа иска, щото моето местожителство да бъде не Варна, а цялата Земя.

Сега съм на 18 години, твърде млад. На друга възраст аз надали бих се решил на такава постъпка.

Четири месеца има да се боря аз с препятствия. И все пак Наполеон ще излезе победител.

6 май 1903

Хората обичат твърде често да дават обстоятелствени и дълги отчети пред различни комисии, за да докажат, че и те са способни да извършат добросъвестно една общоползна работа. Жално е само, че изобщо хората не обичат да дават също такива отчети лично пред себе си. Отчетите, които даваме пред другите хора, са в такава изобилие, щото не остава време да даваме отчет пред собственото си аз... нещо много по-важно.

7 май 1903

Аз обичам най-много ония хора, които изпитват недоволство от себе си — признак на самоусъвършенствуване, които мразят себе си. Глупавите самодоволници аз страшно ги мразя, тъй те пренебрегват останалия свят: за да го обичаш, необходимо условие е да ненавиждаш себе си.

Понякога аз страшно се мразя и ненавиждам: негодувам против собствените си постъпки и цялата си природа. В силата на горната философия в такива моменти в същност аз най-много се обичам.

Ето един очевиден абсурд, рожба на последователна логика.

29 май

Отново задължения спрямо забравения си дневник. Бях го забравил и имаше защо. Черпката, която огъваше моето съществуване, почна да се разпуква, без да ме освободи напълно, и моето съществуване сега е съвсем неустановено. Преходно положение с неизвестен изход. Качил съм се на един кораб, готов да отпътува за другаде, за далече нейде, но всичкото нещастие е в туй, че параходът се намира на суша, далече от морето...

Що може се направи?

Всичко зависи от обстоятелствата. Искам да върша всичко, за да мога да отида до Марсилия поне. И почти съм уверен, че всичко ще свърши благополучно. Без тази увереност (може би илюзия) аз не бих си турял такава чудновата идея. И все пак тя се върти! — извикал Галилей някога. И все пак — повтарям сега аз — въпреки всички пречки аз трябва да отида във Фран-



ция или другаде. И аз не зная дали самото пътуване ме привлича толкова или пък пречките, с които то е съпроводено.

\* \* \*

Най-лоша гордост е онази, която се проявява само когато я настъпят.

Който и да сте вий, сигурно сте чували за един особен род птици, наречени буржоа. Те като особен сорт хора си имат свои привички и обичаи, от които не могат да се отделят, които им са вродени и присъщи. А като разширим понятието буржоа, то ний еднакво ще числим към тази класа всички ония, които по обществено положение, макар и да принадлежат към друга обществена класа, но по своята идеология и психика са буржоа *par excellence*.

\* \* \*

Струва ми се, че вестниците, що се пълнят със сензационни новини, имат същото предназначение, каквото и кръчмите: да гъделичкат страстите и замайват главата. Както спиртните напитки, тъй и пресните сензационни новини докарват едни и същи резултати: да опият хората.

Сръбският крал и сръбската кралица били убити от един въстанал полк; възстановява се старата конституция от 1901 г., уж по-либерална от съществуващата. В Македония имало революция, грабежи, убийства, подпалвания, бомби, заточаване, изтезания и пр. В София някакви си революционери-македонци во главе с Шангова нападнали социалистите и ги изтрепали; княза флагрантно изпъжда Данева от двореца и конструира ново министерство, състоящо се от стамболовисти, и т. н. Всичко туй дава теми за разговори, за непрекъснати остроумия на г-да гражданите. Тези новини им действуват като опиум. И много лесно се обяснява: господстващата класа произвежда в своите фабрики спиртни напитки, за да опива своите синове; устроява театри, събрания, клубове, танцове, за да се забавлява; фабрикува хиляди видове продукти, за да задоволи разновкусие си и пр. Тя също така фабрикува политически преврати, министерски кризи, мистериозни убийства и самоубийства, за да задоволи чрез своите площадни вестници широката любознателност на корумпираните си...

И забележете: тя фалшифицира всичките си продукти, да примами повече купувачи; нейните „кръчмари“ примесват различни приправки в спиртните питиета, за да опият по-лесно. Нейните вестникари също така изопачават новините, преувеличават събитията, за да я опият по-лесно.

\* \* \*

Така вий недейте се усмихва, ако ви се случи да четете дневник като моя. Той има много недостатъци, но безспорно има и добри страни. Неговият недостатък се изключва в туй, че той се пише от неопитен човек; едничкото му преимущество е туй, че той е писан при пълна, абсолютна свобода в начина на писането и избирането на темите... А това достойнство изкупува всички други недостатъци, които тъй или инак са били необходими...

За оня, който пише било дневник или писмо, било съчинение, първото и най-важно условие е, шото той излага своите истински мисли, да бъде безусловно и напълно *искрен*. Колкото възнезающ да е човек, колкото и красноречив да е, не трябва да забравя, че само пълната искреност може да му осигури известен успех. Истината — ето неговия девиз!

А за всичко туй е необходима абсолютната свобода за индивидума. Всяко ограничение и стесняване на човешката мисъл действува развратително.

Един млад писател, ако той иска да даде нещо ново на обществото, ако той иска да остави своето име вписано в историята, трябва да се пази от всякакво чувствително тиранизиране на своята мисъл, откъдето и да иде то, под каквато и форма да се проявява. Пълна самостоятелност и свобода — ето моя девиз не само в личния ми живот, но и във всички области, дето моят душевен живот се проявява. И преди да го направя девиз, аз констатирах, че той е един факт, който, като произтичащ от самата ми натура, би било престъпление да го ограничавам. Ако

горният девиз би бил обикновен принцип, извлечен по чисто умозрителен път, а не един факт, една потреба на нашата природа, аз бих го отхвърлил, тъй като в името на свободата той би тиранизирал моята индивидуалност.

Ще пишеш статия например. Възможно е да не я одобрят, защото тя не е написана тъй, както обикновено е общоприето да се пишат. Нищо. Бъди уверен, че кога да е, ти ще си извоюваш известен *raison d'être*. Писател, който без трудности и препятствия си пробива път в литературата, не е според мен истински писател. Най-лесно си пробива път оня, който не може да даде нещо ново и „оригинално“. А оня, който стои високо над това ниско равнище, който твърде много се различава от „общоприетото“, трябва с големи жертви и усилия да си извоюва своя *raison d'être*.

Средният и непроницаем човек ще помисли, че аз говоря може би за свръхчовеци. Напротив, аз говоря за обикновени смъртни, които се отличават само с туй съвсем не свръхчовешко качество, че са напълно искрени и свободни... безусловно свободни...

А всяка личност, щом спазва своята самостоятелност, при всяко активно участие в обществения живот ще може да даде нещо ново на хората, защото всеки човек е една индивидуалност, именно защото се отличава малко (или) много от другите хора...

31 май

Бях писал на един мой приятел, че приятелите и другарите, между които живея, са повече едно иго за мене, отколкото някакво щастие. Той нещастният пише, че му липсват съвсем приятели, с които да споделя мисли, да прекара в приятно общество. Аз, напротив, му отговарям, че от много приятели не остава време за индивидуален, истински живот.

\* \* \*

И после, аз не мечтая, а мисля и изпитвам едно истинско щастие, че мога да откъсна няколко свободни минути, които да посветя на моето бъдеще. Когато сме недоволни от настоящето, единствено привлекателно ни се вижда бъдещето. И щастлив е оня, на когото бъдещето се представя хубаво и привлекателно.

\*

Ах, кога аз ще мога да бъда напълно свободен, безусловно свободен. Когато четях Горки, аз не го разбирх. Как хубаво почнах да го разбирам сега! Ето: в книжарницата никой не може да упражнява никакъв контрол върху ми. Аз почти мога да върша туй, което искам. Но мене ми се представлява както непоносимо това, дето аз съм длъжен да остана известно време в книжарницата, да свърша едн каква си работа, възложена върху ми, и пр. Свободен, свободен.

Аз се чувствавам недоволен даже тогава, когато изпълнявам работи, които самоволно съм си възложил. Какво остава, когато трябва да усещам влиянието на една чужда ръка върху си! Когато една чужда воля обуздава моята!

\*

Аз никога не се чувствавам щастлив, когато съм принуден да кажа или напиша нещо, което другите са казали или написали. Да дам нещо ново на хората искам. Как може да достигна това? Чрез пълно индивидуализиране и самовдълбочаване.

\*

Струва ми се, че силният човек няма нужда да се възкача на маса или пък да изглежда, че стои по-горе от тълпата, що го обкръжава. Вътрешната сила всякога е способна да се прояви, даже когато външните обстоятелства не благоприятствуват. Талантливият човек не може да се



затуши, шом веднъж той е усетил, че е такъв. Ако той изгуби вяра в своя талант, той показва само, че той не е никак талантлив. Главното е човек да се чувства всякога способен да извърши нещо огромно, почти невъзможно.

\*

„Обстоятелствата не благоприятствуват за развитието на таланта. Той заглъхнал“ — това е очевиден абсурд. Можете ли да кажете, че обстоятелствата са попречили за развитието на таланта на Горки? На пръв поглед: да! Везд, още от малък Горки е живял в мизерия, принуден сам да си изкарва препитанието. Но именно тия „лоши“ условия са родили един толкова самобитен талант като тоя на Горки. Много просто и близо до ума — въпросът за развитието на таланта не може да се свежда до „условиата“ на живота, сир. не можем да кажем, че тоя талант е заглъхнал. Шом е така, той не е бил талант. Колко по-неблагоприятни са наглед условията за неговото проявяване, с толкова по-голяма сила изригва той, както и затворената на тясно пара. Значи именно лошите условия в живота са били благоприятни за развитието на неговия талант.

\* \* \*

От великото до смешното има само една крачка. Аз съм социалист благодарение на туй, че съм чел много книги по социализма и съм се възпитавал социалистически. Хубавите книги върху социализма ме правят, щото да усещам една непреодолима омраза към капиталистическия свят и страстно желание, щото той по-скоро да се срути. Загаря се у мене страстното желание да се боря за неговото премахване...

Но знаете ли... Бях си купил едно палто за 7 л. от един разкошен европейски магазин за готови дрехи. Носих го 3—4 седмици и го окъсах съвсем. Не мога да го нося вече. И знаете ли, повторно питам: никога не съм чувствувал толкова силна омраза към капиталистическия свят, отколкото след това нещастие, което ми донесе търговската лъжа на капитала... Фалшификация до невъзможност, ужасяваща...

И знаете ли, никога — даже когато съм се намирал на най-възторженото място на някоя Лафаргова брошура или съм ръкопляскал на огнената реч на някой силен оратор, насочена против съвременния строй — никога не съм усещал такава непреодолима омраза към богат капиталист, отколкото днес, когато минах край същия оня магазин, дето си купих съдбоносното палто, носено само един месец и ушито с лъжата на злочестия еврей. . . И ако вътре беше скрита главата на страшното чудовище, наречено капитал, аз бих я отрязал...

И вярвайте, със скъсването на това злочесто палто моите социалистически убеждения се затвърдиха и придобиха гранитна устойчивост.

\* \* \*

Най-после аз трябва да си направя равностметката. Казват, че в Русия имало много лоша цензура. О, можете ли намери цензура по-ужасна от „общественото мнение“ или мнението на твоите околни. Как безмилостно то окастрива и оголва човека, обръща го на чудовишна мумия! Руската цензура заточава в Сибир. Общественото мнение също екзекутира и заточава в... къщи. Но равностметката пред всичко. Въпросът за моето бъдеще стои открит. На какво аз трябва да се посветя. Каква *специалност* трябва да заломя, за да мога най-хармонично и пълно да развия душевните си сили. Трябва известна специалност, за да може да се развие най-разностранчиво човек. Моето бъдеще? Вот задача!

\*

И тъй, сбогом, лека нощ! За утре оставам мастило. Ще пиша върху следната тема: „След едно работнишко събрание“.

За оратора най-важното нещо често се представлява туй да знае какво е нужно на неговите слушатели, а не да им разправи всичко, каквото е чел из книгите.

Оня човек, който не мисли самостоятелно, всякога когато се мъчи да бъде искрен и силен в говоренето си, често излиза комичен.

Аз помня едно изречение на Ницше, че който много говори за себе си, може лесно се укрие. Също тъй струва ти се, че често хора, които защитават известна идея и навсякъде я пъхат, могат да ѝ направят твърде лоша услуга.

8 юни

Връщах се от едно работническо събрание на железарите. Никога работническата борба не ми се е представлявала тъй привлекателна и изпълнена с...

11 юни

Да, индивидумът трябва често да се жертвува, да отстъпи на нещо по-висше — идеала на поробеното човечество. Днешното време най-малко благоприятствува за развитието на силни, индивидуализирани таланти. Личността се скрива в дребнавостите на живота, тя плува по неговата повърхност и става неспособна да проникне в самите му дълбочини. Моята мисъл е мъглява. За да бъде ясен, аз ще пиша по-прямолинейно и искрено.

Приятелят ми Р. е социалист от формална страна. Но социализмът не представлява за него едно жизнено учение, способно при всяка несгода на живота да го крепи и го окуражава. Другаде черпи той своите жизнени удоволствия, а не в социализма. Последният му се струва много сух и блед. Когато човек не познава хората на една страна, нему се струва, че всички те стоят приблизително на едно равнище; че помежду им не съществуват твърде големи различия. Колкото повече се опознава животът на тия хора, толкова те престават да ти се струват ато равни, толкова повече отделните личности се индивидуализират и помежду им се забелязват големи различия. Същото е и със социализма. Докато ний странам от него и не искаме да го опознаем отблизо, докато той ни се представлява като един не дотам интересен научен въпрос, за нас той е един сбор от еднообразни, вечно повтарящи се положения и научни истини; колкото повече изучаваме социализма, толкова нови и нови истини се откриват пред нас и вместо еднообразие ний забелязваме, че там владее толкова богато разнообразие, щото нашата голяма претенциозност се завършва с пълната ни неспособност да схванем предмета във всичката [му] пълнота и дълбочина.

Малко [или] много интелигентният човек трябва да познава обществените движения на днешното преходно време. Мене ми е несимпатичен всеки човек, който претендира за познаване своето време и на прогресив[ото], пък остава чужд на социализма.

За да бъде човек социалист, е мъчна работа. Признавам, че се искат големи жертви от индивидума. Практиката на работническото движение е тъй широка, щото тя иска посветяването на много сили и енергия. Индивидуалният живот отстъпва и [се] залушава пред обществения живот, който се създава от работническото движение. Това е така. Но то е необходимо. Човек може да има влечение към други различни клонове на работническото движение. Но най-много сили той трябва да посветява на социализма.



\* \* \*

Днес и вчера аз изгубих няколко часа в печатарския синдикат. Избраха ме за секретар и сега купувам от сладостите на синдикалната дейност . . .

\* \* \*

Въпрос: можете ли да сравнявате значението, влиянието на един Горки или Толстой с онова на един Бебел или Кауцки? За един младеж, струва ми се, жизнен въпрос е, щом желае да се посвети за служене на обществото, каква специалност да заложи. Изборът е необходим. Но туй не зависи от определения човек. Околната среда, възпитанието, образованието и пр. влияят върху взимането на такова или онакова решение. Цялата обществена среда на днешното време тика прогресивните хора към възприемане на социалистическия идеал. За един младеж, струва ми се, дилема не може да има: изходът е в социализма. Много от способностите може би ще заглъхнат, но социализмът изисква тази жертва, той трябва да я получи, защото я заслужава. Значението и влиянието на Горки си има своята област и то е преходно. Значението на един Бебел е много по-трайно. Първият дига повече шум, вторият съгражда храма на бъдещето — впрочем този паралел е повече от смешен и, разбира се, глупав. Горки си остава пак Горки, Бебел също . . .

Творчество и обществени идеали.

Пролетарска борба, социализъм, творчество, влияние върху движението. Какви хора ни са потребни. Да, социализмът иска жертви. Поне за мене си аз мога да кажа, че правя жертва, като се обвързвам още отсега с дребната практическа и повседневна работа на работническото движение. Колко енергия и сили отиват напразно. За една ми[кро]скопична полза, която ще принесе с активното си участие например в синдикалната работа, аз ще жертвувам толкова скъпото си време и главно ще дресирам моя ум да се рови непрекъснато в дребни грижи, да се вдребнява... И все пак тази жертва е необходима, наложителна. Кога да е, аз ще бъда един деятелен социалист демократ, един силен социалистически оратор, ако щете. Да! Но колко дълъг път ми предстои да извървя още! Колко препятствия да съборя! Едно само чувствавам положително, едно ми е ясно: с дребен успех няма да се задоволя. Искам да дам мощен подтик на социалистическото движение.

27 юни

Беше дума за „Капитала“ на Маркса. Аз казах, че ще го чета само след обявяване на социалната революция, когато социалистическото общество ще бъде един факт . . . Тогава ще разполагам с твърде много свободно време. — А каква полза ще имаш тогава от четенето на „Капитала“? — прекъсна ме един. Да . . . Никаква. Всеки том като паметник на миналото тъй ще бъде интересен.

\* \* \*

Моето поприще това е да бъда ратник във великата борба на пролетариата. Но аз не искам и не мога да бъда прост войник. Ако Бебел може да се нарече прост войник, аз съм съгласен да бъда такъв. И преди всичко аз ще бъда Кринчев, а не Бебел.

\* \* \*

На човечеството аз няма да дам нито знания, нито много сказки и брошури. Аз искам да дам моя живот.

\* \* \*

В главата ми усещам, че се роят мисли — неясни и страшни, — от които зависи моето бъдеще. Кога тия мисли се оформят, придобият плът и кръв, вий ще имате пред себе си един друг Страхимир. Собствено тогава няма да го имате никакъв. Тогава той ще иде далече, далече . .

Чета Ницше („Така говорил Заратустра“), Байрона (Чайлд Харолд“ и др.), Гете („Фауста“) Ибсена и др. . . .

. . . Говоря за оригинални мисли. Не искам да кажа, че да се считат такива, те трябва да бъдат свършено нови. Може да са изказвани също, в една или друга форма. Това малко ми важи. Оригинална е всяка мисъл, до която човек се е докопал сам, независимо от другите. Хиляди пъти аз предпочитам да достигна по самостоятелен път до решението на известни въпроси, за които мога да намеря готов в големи и увлекателни книги. Да дадеш една мисъл, порано известна на хората, то е равносилно да им дадеш съвсем ново нещо . . .

30. VI

Връщам се с един луд под мишница. Това беше Ницше,<sup>1</sup> олицетворен в „Also sprach Zarathustra“. Досега аз мислех, че лудостта не е като другите болести, например сифилис, заразителна. Сега вече почнах да се съмнявам. Нима умрелите могат да подлудяват живите? Щастливи са такива мъртъвци . . .

. . . Важно съобщение

Към 12 часа през нощта в стаята ми неусетно се вмъкна един крадец и ограби моите скъпоценности: мислите ми.

Този крадец се нарича: Сън.

\* \* \*

Струва ми се, че е глупаво да пиша в дневника си по работи съвсем прозаически и неинтересни, а в същност много важни. След един или най-много два месеца аз съм в Марсилия. Представете си: имам 70 лева дефицит.

А аз не трябва да оставам дължен никому.

Няколко години аз ще бъда безразличен на социализма. Може би твърде много аз не ще бъда социалист, следователно аз не ще мога да бъда полезен за тържеството на най-великия идеал в днешно време: социалистическия идеал на пролетарската класа. Не ще бъда полезен на поробеното човечество! Но надали аз би могъл да бъда по-нещастен, отколкото ако някой ми кажеше с тон на презрение и особено ако аз скъпя мнението на този някой — *в тебе няма нищо социалистическо*: Да, защото аз твърде много съм се сраснал с тоя идеал, защото той твърде дълбоко е заседнал в моята душа, в основата на моето мирозъзерцание и без него аз не бих се чувствувал ценен и щастлив човек! Животът е толкова разнообразен, толкова областите на човешката дейност са многобройни, защото без социалистическия идеал човек би почнал да се ръководи от принцип: живея, за да живея. И твърде е възможно, че човек би бил доволен от тоя живот. Ведь там, дето има любов, има и живот. Но скоропреходни са цветовете на нашата любов. Увяхват лесно те. И само идеалът осмисля нашия живот: и най-дребните цветя на нашата любов той прави разкошно да се разцъфтят. Единичък той е постоянен и неизменен в разнообразието на нашите всекидневни радости и разочарования . . .

Досега аз учех социализма по книгите, учех живота през призмата на социализма; отсега нататък аз ще изучавам само живота, ще уча социализма по книгата на живота. Аз ще уча живота направо, не посредством социализма, а самия социализъм не от книгите, а от недрата на живота.

А новият тип босяк — културният тип — не може да бъде социал-демократ! Тъй като аз трябва да бъда пълен, всеотдаен културен босяк, аз трябва да се откажа от участие в работнишкото движение — и се отказвам.

Странна еволюция прекарвам аз! В този период аз най-много чета социалистически книги, почти само такива, и сега именно аз се отказвам от социалистическото учение! Това е то Хегеловото развитие чрез противоречия: тезата поражда своята антилиза, положението своето

<sup>1</sup> Авторът е конспектирал в дневника си три глави от „Тъй рече Заратустра“ — „За трите превъплъщения на духа“, „За четенето и писането“ и „За пътя на твореца“ — от руски превод.



противоположение — и тези две противоположности висшата форма на еволюцията — синтезата. Темата е: аз *мога* да бъда социалист, антитезата — *не мога*, а синтезата — *ще бъда* . .

. . . О, как вий ще можете да създадете едно *ново* общество, да бъдете *творци* на *един нов живот*, ако у вас няма творчество на мисълта!

И ако вий се готвите да премахнете един стар и разкапал [се] свят, и на неговите развалини да съградите един нов, то още не по-малко вий трябва да се пригответе, да бъдете достойни да живеете тоя живот . . .

А в момента, когато умира старото общество, трябва да умрете и вий, приятели! Неговата атмосфера ще ви задуши или първи ще бъдете една язва на това общество. Вий ще отровите неговата атмосфера, защото вий се лъжете, като мислите, че стоите над днешното общество, когато в същност вий стоите под него. И ако малко от малко спомогнете за неговото падане, то ще бъде работата на Сампсона: вий ще умрете под развалините на капиталистическото общество и следователно не ще имате възможност да съградите новото общество. А ний, братя мои, трябва да се издигнем високо над мешанската култура, над съвременността. И така ний *ще стъпим* капиталистическия свят и няма да загинем под неговите развалини. Еднички ний, що високо сме били, ще бъдем създатели на новия живот . . .

\* \* \*

Чудно нещо наистина: ако аз вече три-четири години мисля, живея и даже сегиз-тогиз работя като социалист, то защо известно време да не мисля и живея като босяк? Най-после аз съм още пътник, що прави своите екскурзии по широкото поле на живота. Сега ми предстои една екскурзия в босяшкия живот. Авантюрата е рискувана. Аз обичам риска и затуй обичам авантюризма. А босяшкият и пролетарският мир са съвсем отделени един от други. Нима аз мога да живея в единия и същевременно в другия? Да бъда босяк и в същото време социалдемократ?

I.VI.903 г.

Аз не мога да обичам посредственото . . .

Между хора, които в умствено или в друго отношение стоят по-долу от мене, аз никога не се чувствавам щастлив.

Някакво недоволство незабелязано ме изпълва и аз всячески се мъча да се освободя от този товар, що ми тежи. Какъв груб и непростим егоизъм е да предпочиташ и се отнасяш с уважение и внимание към хора, които твърде добре знаеш, че стоят несравнено по-ниско . . .

Ах, само ония, що несравнено по-високо стоят, имат нещо привлекателно и покоряващо в себе си. Когато между тях живеят, когато във всяка крачка на своя живот виждам ги те да изпъкват, аз се чувствавам щастлив, щастлив . . .

21. VII. Ямбол

Прекарвах последната нощ във Варна. На другия ден щях да бъда вече на път за „родния“ си град. Целунах се с добрия Рачо,<sup>1</sup> простих се с останалите приятели, с които в продължение на две години съм се запознавал и сближавал . . .

I.VIII

. . . Оня, който се оплаква, че околният живот не му давал импулси за работа, че нямало кой да го въодушеви и да го подкрепя в предначертания път, показва само вътрешна слабост. Силният човек не търси подкрепа и въодушевление във външния свят, похватите на тоя свят, нему малко са нужни. Той смело и твърдо върви по пътя, който сам си е избрал, а не по тоя,

<sup>1</sup> Става дума за Рачо Стоянов, негов съидейник и приятел в партийната организация, за което в мемоарите си пише Ана Стефанова Маринова, секретар на организацията тогава.

който другите му посочват. Това е най-голямото достойнство за един човек — да върви по оня път, който сам си е избрал, а не там, дето му посочват други хора. Какво велико и здраво можеш да дадеш на хората, да обновиш техния живот, да влееш нови струи в застоялото житейско благо, ако ти сам се нуждаеш от такива подтици, от подкрепа и насърчение, от животински струи...

\* \* \*

... И сега аз вода неуморима борба със себе си. Аз се самоусъвършенствувам.

29. I. 04

Това, което ще искам да вложа в тия няколко страници, ще бъде може би най-важното, най-интересното от всичко онова, което досега съм писал за себе си. Защото върху някои други въпроси аз не съм мислил тъй дълго, тъй упорито и главно някои от тези други въпроси не са ме завладявали тъй всецяло и не са имали такова решително, силно влияние върху душевния ми живот, както тези проклетни въпроси, за които искам да поговоря сега. За по-голяма яснота — ако допусна, че други хора ще четат тия редове, аз бих турил като заглавие на тези страници следующите четири думи: Изповедта на един социалист...

Този душевен проблем, който стана с мене и който при все туй не е още завършил окончателно, не дойде неочаквано. Още преди 6—7 месеца, кога бях във Варна, у мене почна да се поражда, твърде спорадично, едно и за мене самия все още неясно недоволство от социалистическата дейност в най-разнообразните ѝ прояви. Работата в местната партийна организация, дейността в синдиката, даже и социалистическата литература — всичките най-различни прояви на социалистическото движение почнаха да ми се струват досущ безцветни, незначителни и при всичко, че аз дълбоко съзнавах тяхната полезност и необходимост и се опивах от възторг и вяра в социалистическия идеал, но някаква тайна сила ме отвлечаше от всестрания социалистически живот, поставяше ме в недоумение и у мене полека-лека зрееше силно недоволство. Но работническите събрания и тази неуморима социалистическа дейност и борба ми доставяха много светли минути, подигаха духа ми, перспективата на един разумен интензивен живот, прекарван в борба, ме пленяваше и аз не можех да остана равнодушен към живия социалистически живот — оставях се на неговите вълни и всичките си мисли, целия си умствен и духовен живот посветявах нему. Аз се увличах, опивах се от дълбоката радост на войника, който се бори за едно велико и право дело. Аз мислех да посветя своя живот за служене на социализма. Аз мислех, че също ще бъда социалист, борец, оратор, писател, ако щете. И с жажда четях, изучавах всичко, каквото си намерех по социализма, четях усилено, с някакво настървение поглъщах социалистически автори, съкращавах до минимум и всичките си удоволствия, само повече време да отделям за прехвърляне на социалистическа литература. Уви! Всичко това принадлежи на миналото! Сега кормилото на моя кораб е насочено към друга звезда. Вече не ме блазни мисълта да бъда оратор, да бъда войник в социалистическата армия, при все че ни най-малко не съм престанал да бъда в цялата си душа социалист, да вярвам в социализма. Аз просто намирам своето призвание другаде, в друга област на човешката дейност: в художественото творчество...

Някой може да се зачуди и запита — а какво несъответствие има между тези две области: социалистическата дейност и художественото творчество? Не може ли човек едновременно да бъде и социал-демократ, и поет, художник?

Колкото лично за мене, аз отговарям твърдо: „Не! Наистина, че има такива поети и белеетристи, които едновременно са и социал-демократи, но както в едната, така и в другата област те си остават в повечето случаи некадърници и се спират на пол пъти. Художникът не може или по-право не бива да живее живота на политическия мъж, тоест той трябва да бъде свободен от всякакви партийни или други задължения, ограничения. Главното условие за проявяване на таланта е свободата. Тя е въздухът, атмосферата на художника. Най-слабото ограничение на малата творчество, обезценява го. А социалистическата партия изисква от социалистическите дейци жертви, тя налага задължения, тя се нуждае главно от борци, от работници, от оратори-



А такива хора, които да се жертвуват за възтържествуване на един идеал, да се посветят с всичката си енергия и младежки ентузиазъм за служене на социализма, са рядкост и хвала на такива, които са способни на такава жертва.

... Като се изучавам добре, аз намирам някакво сходство между мене и един от героите на Тургеневия роман Нов — революционера Нежданов. Той се посветява с всички сили на революционна работа, но тя не го задоволява. Неговата естетическа природа се възмущава от мизерията на окръжаващия го живот — той не е доволен от слабите резултати...

... Но сходството е съвсем слабо. Да вярвам в социализма аз не съм престанал. Напротив. Но улеят на социалистическото движение в България не може да побере моята натура. Тя жажда за широк полет, за широк размах. До деветнайсетата си година аз изучавах всякакви литературни и научни въпроси, изучавах социализма, но себе си слабо бях изучил. А когато се възрях у себе си, аз видях, за голямо мое учудване, че равновесието е нарушено, че у мене владее хаос. Като че ли някакъв зъл демон незабелязано се беше вмъкнал в мене и рушеше онова, което с толкова усилия беше съграждано. Уви, този зъл демон бях сам аз! „И я сжег все, чему поклонялся!“ Всичко гореше, макар и бавно, но с някаква непреодолима сила. Аз се мъчех да угася този пожар. Но напразно. Оставаше само пепел и аз се утешавах, че под нея се крие жар...

Главното е да избере човек своя път, да намери онази област на човешката дейност, в която той може най-пълно и всеотдайно да прояви своите способности и талант... най-пълно проявление на своята индивидуалност. Ето, това е разковничето. Аз го намерих...

... Да, човекът е най-голямата ценност тука на земята и оня, който не се самооценява, върши едно самоубийство...

... И ако аз с всичките пориви на младежката си душа желая да достигна съвършенство в областта на художествената творба, това е не защото аз чувствавам, че ми предстои да запълня някаква празнина в световната литература, да служа на хората посредством изкуството или пък защото —

... не стало больше песен,  
будивших мир как предразсветный звон  
как горизонт невыносимо тесен  
и как тяжел могучий жизни стон!“ (П. Я.)

О, не! А просто защото аз чувствавам, че природата ме е надарила с добри способности, с остър ум и силно въображение... И аз искам да дам широк полет и размах на всички тези сили..., защото те имат ценност само тогава, когато могат да се проявят, да се развиват и усъвършенствуват — както и маргаритките и бисерите на морското дъно стават ценни за хората, само когато ги изваждат от него!...

... Мопасан казва, че талантът  $\frac{3}{4}$  е дълготърпение, а един от героите на Горки, че талантът е вяра в себе си, в своите сили. Разбира се, че нито едно от тия определения не може да претендира на научност, на пълнота...

... Да се откаже от всички други желания и да се предаде само едно. Но [на] това малцина са способни. Тука е потребна душевна сила, самоотверженост, ако щете, тука е нужно геройство. Това е подвиг. Да изгорещ всичко онова, на което си се поклонял. Аз никога не съм се поклонял. Животът ми досега е бил повече едно стремление и аз не съм имал идоли и няма да ги имам.

... Ако бях син на богати родители, моето развитие щеше да тръгне може би към друга посока. Но още от 15-годишна възраст аз трябваше да се боря за своето препитание, за своя хляб. През туй време аз твърде много напечатани книги прочетох, но в същото време четях и книгата на живота. Аз се срещам с твърде много и различни хора. И когато поглеждам на своето минало, аз съм доволен само си казвам, че малцина са ония, които са живели такъв живот. Но аз съм още твърде млад, за да живея със спомените на своето минало. Това го правят само инвалидите... Искам да кажа, че именно книгата на живота ме научи, че аз трябва да вървя не по утъпкания път, по който вървят повечето небесни избраници, а да си пробивам нов път. Ако бих могъл да довърша образованието си в гимназията и после в някой университет — при материална възможност това сигурно щеше да стане, — аз щях да се хвърля в лоното на науката и

баста! — Учен мъж щях да стана (дисциплината и това може да направи от мене). Но какво да направя, когато борбата за живот ми отнима всяка физическа възможност да се предавам на чисто научни занятия? Аз пак повтарям, че щастлив е оня, който може да се самоопени, да намери себе си. Това е най-трудното и най-великото нещо за един млад човек, който не иска да мине своя век в живота с прозяване, да бъде маша на времето, на обстоятелствата . . . Даже и златната, посяна с елмази огърлица се обръща на тежка верига, когато се окаже тясна и непригодна. И тежко ономува, когато утешават с това, че носи златна огърлица, а не желязна верига, на когото дават грамаден меч в ръката и му казват: брани се и се бори смело!, когато той не може да го повдигне от земята, камо ли да се защитава с него . . . А за мене, в този период на развитие и жизнена борба, който прекарвам сега, социализмът се е обърнал именно на такава златна огърлица, която ме задушава . . . Има много ренегати на социализма. Но нима аз съм такъв? Аз говоря за самопожертвуване. Това е първата жертва, която аз принасям пред „олтара“ на новата си цел, на новата си мечта. А жертвите причиняват страдание на оня, който ги принася . . . Да, заедно с Горки аз ще кажа, че нам са нужни съвършени, а не порядъчни хора, даже не порядъчни социалисти. Те са твърде много, тяхното число всеки ден расте, защото те лесно се създават. Съвършени хора са потребни. Те са рядкост като звездите от първа величина, но тези последните не струват ли много повече, отколкото хиляди други звезди, които се виждат, прилични на мъглявости. А съвършени хора могат да станат онези, които живеят един всестранен, пълен и интензивен живот, които служат не на преходните временни интереси на времето си, а животът на които всецяло е посветен за служене на онова далечно и светло бъдеще, което в мрака на човешката мизерия се подига и възвестява за приближаването на един нов, по-чист и добър живот.

Моята „Изповед“ може да стане много дълга. Но кому е тя нужна? Аз исках да туря в симетрия тези безразборно нахвърляни в главата ми мисли, както зидарят прави с купищата камъни, когато гради ново здание.